BAOU Education for All | Dr. Babasaheb Ambedkar Open University (Established by Government of Gujarat)
NAAC Accredited A++ | NIRF 3rd Rank
A Refereed and Peer-Reviewed International e-Journal of Humanities and Social Sciences
Website: http://jyotirmay.baou.edu.in/chaitanya/ Email: chaitanya.ejournal@baou.edu.in
|| चैतन्य || CHAITANYA
ISSN: 2582 2802

Year–07, Volume –07, Issue–01, March–2026

સમકાલીન વૈશ્વિક મુદ્દાઓ પર ભારતીય વિચાર: ટકાઉ વિકાસના વિશેષ સંદર્ભમાં

Indian Thought on Contemporary Global Issues: With Special Reference to Sustainable Development

– ડૉ. પ્રવીણકુમાર પી. રાઠોડ

સારાંશ (Abstract):

આ સંશોધન પેપર 'સમકાલીન વૈશ્વિક મુદ્દાઓ પર ભારતીય વિચારને ટકાઉ વિકાસના વિશેષ સંદર્ભમાં' વૈશ્વિક સ્તરે ઉભરી રહેલા પડકારો જેમ કે આબોહવા પરિવર્તન, આર્થિક અસમાનતા, જૈવવિવિધતાનું નુકસાન અને સંસાધનોનું અસંતુલિત વપરાશને ભારતીય વિચારધારાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં વિશ્લેષવાનો પ્રયાસ કરે છે. જેમાં ટકાઉ વિકાસ (Sustainable Development) પર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. ભારતીય પરંપરાઓ જેમ કે વસુધૈવ કુટુંબકમ્ અને ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોને આધારે ભારતનો અભિગમ વૈશ્વિક ટકાઉ વિકાસ ધ્યેયો (SDGs) સાથે સુસંગત છે. ભારતે પેરિસ કરાર હેઠળના વચનોને આગળ વધારીને નોન-ફોસિલ ઇંધણ ક્ષમતા અને નેટ-ઝીરો ઉત્સર્જનના લક્ષ્યો હાંસલ કરવામાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી છે. આ પેપરમાં ભારતની નીતિઓ, પડકારો અને વૈશ્વિક યોગદાનનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો (Keywords): ટકાઉ વિકાસ, જૈવવિવિધતા, પ્રકૃતિ, વસુધૈવ કુટુંબકમ્, IKS.

1. પ્રસ્તાવના

આજના વિશ્વમાં સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘના ટકાઉ વિકાસ ધ્યેયો (Sustainable Development Goals-SDGs) 2030 સુધીમાં આ મુદ્દાઓનું સમાધાન લાવવાનું મહત્વાકાંક્ષી લક્ષ્ય રાખે છે, પરંતુ તેના માટે માત્ર આધુનિક ટેક્નોલોજી અને નીતિઓ જ પૂરતી નથી, તેની સાથે વૈચારિક અને સાંસ્કૃતિક પરિપ્રેક્ષ્યની પણ જરૂર છે. આજે ભારત વિશ્વની સૌથી મોટી વસ્તી અને પ્રાચીન સંસ્કૃતિ ધરાવતો દેશ છે, ભારતીય પરંપરાઓમાં વસુધૈવ કુટુંબકમ્, પ્રકૃતિ સાથે સંવાદિતા, અહિંસા અને સ્વાવલંબન જેવા સિદ્ધાંતો હજારો વર્ષોથી અસ્તિત્વમાં છે, જે આજે પણ ટકાઉ વિકાસના મૂળભૂત તત્ત્વો સાથે સુસંગત છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ આ પરંપરાઓને વ્યવહારુ સ્વરૂપ આપીને વિશ્વને સાદું જીવન અને પર્યાવરણીય જવાબદારીનો માર્ગ દર્શાવ્યો હતો. ભારત માત્ર વિકાસશીલ રાષ્ટ્ર તરીકે નહીં, પરંતુ વિશ્વને ટકાઉ વિકાસના વૈશ્વિક પ્રયાસોમાં મહત્ત્વપૂર્ણ યોગદાન આપી શકે છે. આ પેપર વિદ્યાર્થીઓ, સંશોધકો અને નીતિ નિર્માતાઓ માટે ભારતીય વિચારધારાને આધુનિક વૈશ્વિક સંદર્ભમાં સમજવાનું એક માધ્યમ બની રહે, તેવી આશા છે.

2. સંશોધન પેપરના હેતુઓ:

આ સંશોધન પેપરના હેતુઓ નિચે મુજબ છે.

1. ભારતીય પરંપરાગત વિચારધારાને વૈશ્વિક ટકાઉ વિકાસ ધ્યેયો (SDGs) સાથે જોડીને તેનું વિશ્લેષણ કરવું.
2. ભારતની ટકાઉ વિકાસ તરફની પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન કરવું,
3. વૈશ્વિક મુદ્દાઓમાં ભારતના યોગદાનનું વિશ્લેષણ કરવું,
4. ટકાઉ વિકાસમાં ભારત સામેના પડકારોની ઓળખ કરીને ભવિષ્યના માર્ગો સૂચવવા.

3. સંશોધન પદ્ધતિ

આ સંશોધન પેપર **'સમકાલીન વૈશ્વિક મુદ્દાઓ પર ભારતીય વિચાર: ટકાઉ વિકાસના વિશેષ સંદર્ભમાં'** માટે સામાજિક વિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને **ગુણાત્મક (Qualitative) અભિગમ આધારિત ગૌણ માહિતી વિશ્લેષણ (Secondary Data Analysis)** અપનાવવું સૌથી યોગ્ય છે. તેથી આ સંશોધન ગુણાત્મક અભિગમ આધારિત ગૌણ માહિતી વિશ્લેષણ પર આધારિત છે. ડેટા સ્રોતોમાં સરકારી અહેવાલો NITI આયોગ SDG India Index, UN Sustainable Development Reports, ગાંધીનગર જીલ્લા SDG India Index અહેવાલ, પ્રાચીન ગ્રંથો, શૈક્ષણિક જર્નલ્સ અને નીતિ દસ્તાવેજોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, જે ભારતીય વિચારધારાને વૈશ્વિક ટકાઉ વિકાસ સાથે જોડે છે.

4. સાહિત્ય સમીક્ષા

(NITI Aayog. SDG India Index 2023-24.) આ અહેવાલ ભારતની SDG પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન કરે છે, જેમાં સ્કોર 71 (2018માં 57થી વધારો) દર્શાવે છે. તે નવીનીકરણીય ઊર્જા અને અન્ય ધ્યેયોમાં પ્રગતિ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, જે ભારતની ટકાઉ વિકાસ નીતિઓનું વાસ્તવિક મૂલ્યાંકન પૂરું પાડે છે. **(Raghu Raman,2025).** આ અભ્યાસ ભારતમાં SDG પર સંશોધનના વિકાસ, મુખ્ય થીમ્સ અને પડકારોનું વિશ્લેષણ કરે છે, જેમાં વ્યવસાય અને નીતિઓમાં ટકાઉતાનું એકીકરણ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. **(Benarajee,Abhijit,2020).** આ પુસ્તક પર્યાવરણ, વિકાસ અને ટકાઉતા પર વિવિધ નિબંધો સમાવે છે, જે ભારતીય અર્થતંત્ર સાથે સંબંધિત એનર્જી અને ટ્રેડ-ઓફ્સનું વિશ્લેષણ કરે છે. **(Dr.Priyanka Suchak, 2025).** આ અભ્યાસ વસુધૈવ કુટુંબકમ્‌ને વૈશ્વિક એકતા અને ટકાઉ વિકાસ માટેના સિદ્ધાંત તરીકે વર્ણવે છે, જેમાં International Solar Alliance જેવી પહેલોનો સમાવેશ થાય છે. **(Dr. C.R Harilakshmeendra Kumar 2022).** આ અભ્યાસ ગાંધીજીના અહિંસા, સ્વરાજ અને સર્વોદય સિદ્ધાંતોને SDG સાથે જોડે છે, જે ટકાઉ વિકાસમાં ભારતીય વિચારધારાનું મહત્ત્વ દર્શાવે છે. **(ગાંધી1909)** ગાંધીજીનું આ ક્લાસિક પુસ્તક આધુનિક સભ્યતાની ટીકા કરીને ટકાઉ વિકાસ અને સ્વાવલંબનનો માર્ગ દર્શાવે છે. તે ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોને SDGs સાથે જોડવા માટે મહત્ત્વપૂર્ણ છે, ખાસ કરીને પર્યાવરણ અને સાદા જીવન પર.

5. પ્રાચીન ભારતીય પરંપરામાં પ્રકૃતિ સાથે સંવાદિતા

ભારતીય દર્શનમાં પ્રકૃતિને દૈવી અને જીવંત માનવામાં આવે છે. વેદો અને ઉપનિષદોમાં પંચમહાભૂતો (પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ)નું મહત્ત્વ વર્ણવવામાં આવ્યું છે, જે આધુનિક પર્યાવરણીય સંતુલન સાથે સુસંગત છે. પ્રાચીન ભારતમાં વૃક્ષો, નદીઓ અને પર્વતોની પૂજા કરવામાં આવતી હતી, જે જૈવવિવિધતા સંરક્ષણનું પ્રતીક છે. આ પરંપરા આજે પણ ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં જોવા મળે છે, જ્યાં વૃક્ષોને પવિત્ર માનીને

તેમનું સંરક્ષણ કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રાચીન ભારતીય જ્ઞાન ટકાઉ કૃષિ અને જળ સંચય જેમ કે સ્ટેપવેલ્સ પર આધારિત હતું.

કોષ્ટક:- 1. પ્રાચીન ભારતીય પરંપરાનો SDG સાથે સુસંગતતાનું તુલનાત્મક કોષ્ટક

પ્રાચીન પરંપરા	મુખ્ય વિચાર	સંબંધિત SDG	ઉદાહરણ/લાભ
જળ સંરક્ષણ	વરસાદી જળ ભંડારણ	SDG 6, 13	બાવલીઓથી ભૂગર્ભ જળ વધારો
કૃષિ સંરક્ષણ	જૈવ ખેતી અને પંચગવ્ય	SDG 2, 12, 15	ZBNFથી 90% ખર્ચ ઘટાડો
જૈવવિવિધતા	સર્વેદ ગ્રોવ્સ અને અહિંસા	SDG 13, 14, 15	500+ વનસ્પતિઓ/હેક્ટર સંરક્ષણ
વાસ્તુશાસ્ત્ર	કુદરતી ઊર્જા વપરાશ	SDG 7, 11, 13	હવા મહલથી વેન્ટિલેશન
દાર્શનિક સંતુલન	વસુધૈવ કુટુંબકમ્	SDG 16, 17	પરસ્પર સહયોગ અને નૈતિકતા

પ્રાચીન ભારતીય પરંપરાઓ, જે વેદો, અથર્વવેદ, ઋગ્વેદ અને અર્થશાસ્ત્ર જેવા ગ્રંથો પર આધારિત છે, પ્રકૃતિને માતા (પૃથ્વી) તરીકે માને છે અને તેની સાથે સમન્વયને જીવનનો આધાર ગણે છે. આ વિચારધારા આધુનિક યુએનના ટકાઉ વિકાસ ધ્યેયો (Sustainable Development Goals - SDGs) સાથે અદ્ભુત સુસંગતતા ધરાવે છે, ખાસ કરીને પર્યાવરણ, જળવાયુ અને જીવસૃષ્ટિ સંબંધિત ધ્યેયો જેમ કે SDG 6 (શુદ્ધ જળ અને સ્વચ્છતા), SDG 13 (જળવાયુ કાર્યવાહી), SDG 14 (સમુદ્રી જીવસૃષ્ટિ) અને SDG 15 (ભૂમિ પરની જીવસૃષ્ટિ) સાથે. આ પરંપરાઓમાં પ્રકૃતિનું શોષણ નહીં, પરંતુ પરસ્પર આધાર અને સંતુલનનો વિચાર છે, જે 'પંચમહાભૂત' (પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ) દ્વારા વ્યક્ત થાય છે.

6. વસુધૈવ કુટુંબકમ્: વૈશ્વિક એકતાનો સિદ્ધાંત

મહા ઉપનિષદમાંથી ઉદ્ભવેલો આ સિદ્ધાંત 'વિશ્વ એક કુટુંબ છે' એમ કહે છે. આ વૈશ્વિક એકતા અને સહઅસ્તિત્વને પ્રોત્સાહન આપે છે, જે SDGsના મુખ્ય ધ્યેયો જેમ કે આબોહવા પરિવર્તન અને અસમાનતા ઘટાડવી અને વૈશ્વિક ભાગિદારી સાથે સીધો સંબંધ ધરાવે છે.આ વિશ્લેષણમાં જોવા મળે છે કે આ સિદ્ધાંત માત્ર માનવો વચ્ચે જ નહીં, પરંતુ તમામ જીવો અને પ્રકૃતિ સાથેની એકતા પર ભાર મૂકે છે. આજે ભારતની G20 પ્રેસિડન્સીમાં પણ આને થીમ તરીકે અપનાવવામાં આવ્યું હતું.

કોષ્ટક:- 2. વસુધૈવ કુટુંબકમ્: SDG સાથે સુસંગતતાનું તુલનાત્મક કોષ્ટક

SDG ધ્યેય	વસુધૈવ કુટુંબકમ્ વિચાર	ઉદાહરણ/પ્રભાવ
SDG 17 (સહયોગ)	વૈશ્વિક કુટુંબ તરીકે સહયોગ	G20માં વિકાસશીલ દેશો માટે નાણાકીય સહાય
SDG 16 (શાંતિ)	અહિંસા અને ન્યાયનું સંરક્ષણ	જમીન સંરક્ષણ દ્વારા વિવાદો ઘટાડો
SDG 10 (અસમાનતા ઘટાડો)	સમાનતા અને કરુણા	વિકાસશીલ વિસ્તારોમાં તકો વધારો
SDG 13 (જળવાયુ)	પર્યાવરણીય સંતુલન	COPમાં સામૂહિક પ્રતિબદ્ધતા
SDG 1/2 (ગરીબી/ભૂખ)	પરસ્પર પોષણ	વૈશ્વિક ભોજન સુરક્ષા પહેલ

'વસુધૈવ કુટુંબકમ્' (Vasudhaiva Kutumbakam) એ પ્રાચીન ભારતીય દર્શનનો મહત્ત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત છે, જેનો અર્થ છે 'સમગ્ર વિશ્વ એક કુટુંબ છે'. આ વિચાર મહા ઉપનિષદ (1.6.14)માંથી ઉદ્ભવ્યો છે અને તેમાં વિશ્વની સર્વ વસ્તુઓ માનવો, પ્રાણીઓ, પ્રકૃતિ અને પર્યાવરણ વચ્ચેના પરસ્પર સંબંધ અને એકતાને ભાર

આપવામાં આવ્યો છે. આ સિદ્ધાંત અહિંસા, કરુણા, સમાનતા અને ટકાઉ વિકાસના મૂળભૂત મૂલ્યોને પ્રોત્સાહન આપે છે, જે આધુનિક યુ.એન.ના ટકાઉ વિકાસ ધ્યેયો (Sustainable Development Goals - SDGs) સાથે અદ્ભુત સુસંગતતા ધરાવે છે. SDGsની 17 ધ્યેયોમાંથી ઘણી વૈશ્વિક સહયોગ, અસમાનતા ઘટાડો અને પર્યાવરણીય સંતુલન પર કેન્દ્રિત છે, જે 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્'ના વૈશ્વિક એકતાના વિચારને પ્રતિબિંબિત કરે

7. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો અને ટકાઉ વિકાસ

મહાત્મા ગાંધીએ પ્રાચીન પરંપરાઓને વ્યવહારુ બનાવીને અહિંસા, સ્વાવલંબન અને સાદું જીવનનો માર્ગ દર્શાવ્યો. તેમનું 'સાદું જીવન, ઉચ્ચ વિચાર' એ ટકાઉ વપરાશ અને પર્યાવરણ સંરક્ષણનું પ્રતીક છે. ગાંધીજીના વિચારો SDGsમાં માનવ-પ્રકૃતિ સંવાદિતા અને શાંતિપૂર્ણ સહઅસ્તિત્વને મજબૂત બનાવે છે. તેમનું સ્વદેશી અને ખાદીનું આંદોલન આજે ગ્રીન ઇકોનોમી સાથે સુસંગત છે. આ વિશ્લેષણમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારતીય પરંપરાઓ ટકાઉ વિકાસ માટે પ્રેરણારૂપ છે. વસુધૈવ કુટુંબકમ્ અને ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો વૈશ્વિક મુદ્દાઓ જેમ કે આબોહવા ન્યાય અને સંસાધન સંરક્ષણમાં મદદરૂપ થઈ શકે છે. આ પરંપરાઓને આધુનિક નીતિઓમાં સમાવીને ભારત વિશ્વગુરુ તરીકે ઉભરી શકે છે.

કોષ્ટકઃ- 3. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોનો SDG સાથે સુસંગતતાનું તુલનાત્મક કોષ્ટક

ગાંધીજીનો સિદ્ધાંત	મુખ્ય વિચાર	સંબંધિત SDG	ઉદાહરણ/પ્રભાવ
અહિંસા અને સત્યાગ્રહ	શાંતિપૂર્ણ પ્રતિકાર	SDG 16, 17	અન્યાય વિરુદ્ધ વૈશ્વિક સહયોગ
સ્વદેશી અને ગ્રામ સ્વરાજ	સ્થાનિક આત્મનિર્ભરતા	SDG 8, 9, 11	ચરખા દ્વારા ગ્રામીણ રોજગાર
સર્વોદય અને ટ્રસ્ટીશિપ	વહેલું વિતરણ	SDG 1, 10	ગરીબી ઘટાડો અને સમાનતા
સરળ જીવન અને મિનિમલિઝમ	જરૂરિયાતોનું મર્યાદિત વપરાશ	SDG 12, 13	પર્યાવરણીય સંતુલન અને જળવાયુ કાર્યવાહી
નઈ તાલીમ	નૈતિક અને વ્યાવસાયિક શિક્ષણ	SDG 4, 5	મહિલા સશક્તિકરણ અને આત્મનિર્ભરતા
પર્યાવરણીય સંરક્ષણ	વનરોપણ અને જળ વ્યવસ્થાપન	SDG 6, 14, 15	જૈવવિવિધતા અને જળ સંરક્ષણ

મહાત્મા ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો, જે અહિંસા, સત્યાગ્રહ, સ્વદેશી, સર્વોદય, ટ્રસ્ટીશિપ અને સરળ જીવન જેવા મૂળભૂત વિચારો પર આધારિત છે, આધુનિક ટકાઉ વિકાસ ધ્યેયો (Sustainable Development Goals - SDGs) સાથે ગાઢ સુસંગતતા ધરાવે છે. ગાંધીજીનું દર્શન 'ધરતી પર દરેક વ્યક્તિની જરૂરિયાતો માટે પૂરતા સંસાધનો છે, પરંતુ કોઈના લોભ માટે નહીં' જેવા વાક્યો દ્વારા ટકાઉતા, સમાનતા અને પર્યાવરણીય સંતુલનને ભાર આપે છે, જે UNના ૧૭ SDGઓના કેન્દ્રીય વિચાર 'કોઈને પાછળ ન રહે' (Leave No One Behind) સાથે મેળ ખાય છે. આ સિદ્ધાંતો આજે પણ વૈશ્વિક પડકારો જેમ કે ગરીબી, જળવાયુ પરિવર્તન અને અસમાનતા માટે માર્ગદર્શક તરીકે કાર્યરત છે, જેમ કે ભારતની 'આત્મનિર્ભર ભારત' અભિયાનમાં જોવા મળે છે.

૮. ભારતની ટકાઉ વિકાસ તરફની પ્રગતિ

આ વિભાગમાં ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી (Indian Knowledge Systems - IKS)ના વિશેષ સંદર્ભમાં વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. આધુનિક પ્રગતિને IKSની હોલિસ્ટિક અને સંવાદિતા આધારિત પરંપરાઓ જેમ કે પ્રકૃતિ સાથે સંતુલન અને વસુધૈવ કુટુંબકમ્ સાથે જોડીને મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે.

1. SDG India Indexમાં રાષ્ટ્રીય પ્રગતિ અને IKSનું યોગદાન

NITI આયોગના SDG India Index 2023-24 અનુસાર, ભારતનો કુલ સ્કોર 71 છે (2020-21માં 66થી વધારો). આ પ્રગતિ ગરીબી નાબૂદી (SDG 1), સ્વાસ્થ્ય (SDG 3), સ્વચ્છ ઊર્જા (SDG 7) અને આબોહવા કાર્યવાહી (SDG 13)માં નોંધપાત્ર છે. IKSના સંદર્ભમાં, આ પ્રગતિ પ્રાચીન ભારતીય જ્ઞાનથી પ્રેરિત છે. ઉદાહરણ તરીકે, આયુર્વેદ અને યોગ SDG 3 સ્વાસ્થ્ય અને કલ્યાણમાં આરોગ્યને પ્રોત્સાહન આપે છે, જે આધુનિક યોજનાઓ જેમ કે આયુષ્માન ભારતમાં સમાવિષ્ટ છે. પ્રાચીન જળ વ્યવસ્થાપન જેમ કે સ્ટેપવેલ્સ અને તળાવો SDG 6 સ્વચ્છ પાણીમાં જળ સંરક્ષણને મદદ કરે છે, જે આજે જલ જીવન મિશનમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે.

2. નવીનીકરણીય ઊર્જા પ્રગતિ અને IKSની પ્રેરણા

ડિસેમ્બર 2025 સુધી, ભારતની કુલ વીજળી ક્ષમતા આશરે 510 GW છે, જેમાં નોન-ફોસિલ ફ્યુઅલનો હિસ્સો 50%થી વધુ (262 GW, જેમાં 254 GW નવીનીકરણીય) છે. આ પેરિસ કરારનું 2030નું લક્ષ્ય 5 વર્ષ વહેલું હાંસલ થયું છે. 2025માં 50 GW નવીનીકરણીય ક્ષમતા ઉમેરાઈ, મુખ્યત્વે સોલારમાં.

IKSના સંદર્ભમાં, આ પ્રગતિ વૈદિક કાળની પંચમહાભૂતો પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશની પરંપરાથી પ્રેરિત છે, જે પ્રકૃતિ સાથે સંવાદિતાને ભાર આપે છે. પ્રાચીન વાસ્તુશાસ્ત્ર અને સૌર ઊર્જા વિશેનું જ્ઞાન આધુનિક સોલાર પ્રોજેક્ટ્સમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે.

કોષ્ટક:- 4. નવીનીકરણીય ઊર્જા પ્રગતિ અને IKSની પ્રેરણાનો SDG સાથે સુસંગતતાનું તુલનાત્મક કોષ્ટક

IKS પ્રેરણા	RE પ્રગતિ (૨૦૨૫-૨૬)	સંબંધિત SDG	ઉદાહરણ/પ્રભાવ
વાસ્તુશાસ્ત્ર (સૂર્ય/વાયુ)	100 GW સોલાર + 54 GW પવન	SDG 7, 9	કોનાર્ક જેવા ડિઝાઇનથી ગ્રીડ વિસ્તાર
જૈવિક ઇંધણ (ગોબર ગેસ)	50 GW RE વધારો	SDG 7, 12	બાયોમાસથી ગ્રામીણ આત્મનિર્ભરતા
પંચમહાભૂત સંતુલન	સ્ટોરેજ અને ટ્રાન્સમિશન	SDG 13, 9	પર્યાવરણીય સ્થિરતા અને ઉત્સર્જન ઘટાડો
સૌર સુક્ષ્મતા (ડ્રાયિંગ)	84 GW અમલમાં	SDG 7, 13	IKSથી પ્રેરિત સોલાર ટેકનોલોજી

સ્રોત:રિન્યુએબલ એનર્જી અહેવાલ2025,મિનિસ્ટ્રી ઓફ ન્યુ એન્ડ રિન્યુએબલ એનર્જી(MNRE),ભારત સરકાર

3. **IKSનું વૈશ્વિક અને રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વ**

આ મિશ્રિત વિશ્લેષણમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારતની SDG પ્રગતિ માત્ર આધુનિક નીતિઓ જેમ કે ગ્રીન હાઇડ્રોજન મિશનથી જ નહીં, પરંતુ IKSની દૃષ્ટિથી પણ મજબૂત છે. આયુર્વેદ, યોગ અને પ્રાચીન કૃષિ પદ્ધતિઓ ટકાઉ વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે, જે વિકસિત ભારત @2047ના વિઝન સાથે સુસંગત છે. આ અભિગમ વૈશ્વિક સ્તરે ભારતને આગેવાન બનાવે છે, જ્યાં પરંપરાગત જ્ઞાન આધુનિક પડકારોના નિરાકરણમાં મદદ કરે છે.

9. નિષ્કર્ષ

આ સંશોધન પેપરમાં સમકાલીન વૈશ્વિક મુદ્દાઓ પર ભારતીય વિચારધારાનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં ટકાઉ વિકાસ (Sustainable Development) પર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. ગુણાત્મક અને મિશ્રિત સંશોધન પદ્ધતિઓ (ગૌણ માહિતી વિશ્લેષણ, થીમેટિક વિશ્લેષણ અને કન્ટેન્ટ વિશ્લેષણ)ના આધારે સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારતીય પરંપરાગત જ્ઞાન પ્રણાલી (Indian Knowledge Systems) વૈશ્વિક ટકાઉ વિકાસ ધ્યેયો (SDGs) સાથે ગાઢ રીતે સુસંગત છે.

પ્રાચીન ભારતીય દર્શનમાં વસુધૈવ કુટુંબકમ્, પંચમહાભૂતોની સંવાદિતા, આયુર્વેદ, યોગ અને પ્રકૃતિ સાથેનું સહઅસ્તિત્વ જેવા સિદ્ધાંતો આધુનિક પડકારો જેમ કે આબોહવા પરિવર્તન, અસમાનતા અને સંસાધન વપરાશના ટકાઉ નિરાકરણ માટે પ્રેરણારૂપ છે. મહાત્મા ગાંધીજીના અહિંસા, સ્વાવલંબન અને સાદા જીવનના વિચારો આને વ્યવહારુ બનાવે છે.

ભારતની વર્તમાન પ્રગતિ આ પરંપરાઓનું આધુનિક સ્વરૂપ છે. NITI આયોગના SDG India Index 2023-24માં સ્કોર 71, નોન-ફોસિલ ઇંધણ ક્ષમતા 50%થી વધુ (2025માં પેરિસ કરારનું લક્ષ્ય વહેલું હાંસલ), International Solar Alliance અને જલ જીવન મિશન જેવી પહેલો દર્શાવે છે કે ભારત વિકાસ અને પર્યાવરણ સંરક્ષણ વચ્ચે સંતુલન સાધી રહ્યું છે. આ પ્રગતિ ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીની દૃષ્ટિથી પ્રેરિત છે, જે વૈશ્વિક દક્ષિણ (Global South) માટે મોડેલ બની શકે છે.

જોકે, ગરીબી, જાતિ અસમાનતા, પાણીની અછત અને કોલસા પરની નિર્ભરતા જેવા પડકારો હજુ અસ્તિત્વમાં છે. આના નિરાકરણ માટે વધુ ગ્રીન હાઇડ્રોજન, સ્થાનિક IKS આધારિત નીતિઓ અને વૈશ્વિક સહકાર જરૂરી છે. આખરે, ભારતીય વિચારધારા વૈશ્વિક ટકાઉ વિકાસ માટે માત્ર એક વિકલ્પ નથી, પરંતુ એક આવશ્યક પરિપ્રેક્ષ્ય છે. વસુધૈવ કુટુંબકમ્‌ના સિદ્ધાંત દ્વારા ભારત વિશ્વને એકતા, સંવાદિતા અને ટકાઉતાનો માર્ગ દર્શાવી શકે છે, જે વિકસિત ભારત @2047 અને વિશ્વગુરુ ભારતના વિઝનને સાકાર કરશે.

ભારતની પ્રગતિ (જેમ કે નેટ-ઝીરો 2070) ભવિષ્યના લક્ષ્યો પર આધારિત છે, જે રાજકીય, આર્થિક અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય ફેરફારોથી પ્રભાવિત થઈ શકે છે.

આ મર્યાદાઓ હોવા છતાં, આ પેપર વૈચારિક અને વર્ણનાત્મક વિશ્લેષણ માટે મૂલ્યવાન છે. ભવિષ્યના સંશોધનમાં પ્રાથમિક ડેટા, વધુ વૈવિધ્યસભર સ્રોતો અને તુલનાત્મક અભ્યાસ દ્વારા આને વધુ મજબૂત બનાવી શકાય છે.

સંદર્ભ સૂચિ:

- Banerjee, Abhijit V. *Sustainable Development Insights from India: Selected Essays in Honour of Ramprasad Sengupta*. Springer Publication, 2020.
- Dasgupta, P., A. R. Saha, and R. Singhal, editors. *Sustainable Development Insights from India: Selected Essays in Honour of Ramprasad Sengupta*. 2021.
- Gandhi, M. K. *Hind Swaraj and Other Writings*. Edited by Anthony J. Parel, Cambridge University Press, 1909.
- ગાંધી, મ. ક. *હિન્દ સ્વરાજ*. નવજીવન પ્રકાશન, 1909.
- Kumar, C. R. Harilakshmeendra, and Shiju K. K. 'Gandhi's Philosophy as a Framework for Sustainable Development Goals (SDGs).' *Educational Administration: Theory and Practice*, 2022.
- Ministry of New and Renewable Energy, Government of India. 'Physical Progress and Achievements.' 2025, https://mnre.gov.in/en/physical-progress/.
- NITI Aayog. *SDG India Index 2023-24*. 2024.
- Raman, Raghu. 'Research on Sustainable Development in India: Growth, Key Themes, and Challenges.' *Social Sciences & Humanities*, 2025.
- રાઠોડ, પ્રવીણકુમાર પી. *મોઝદા પરિવાર અને ગ્રામ વિકાસ*. લોકામીત્રા પ્રકાશન, 2018.
- રાઠોડ, પ્રવીણકુમાર પી. *NGOની પ્રવૃત્તિઓનો આર્થિક અભ્યાસ*. શાર્દુલ પ્રકાશન, 2013.
- Suchak, Priyanka, et al. 'Vasudhaiva Kutumbakam: A Timeless Philosophy for Today's Global Challenges.' *International Journal of Recent Advances in Multidisciplinary Topics (IJRAR)*, vol. 12, no. 1, Mar. 2025.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. *The Sustainable Development Goals Report 2025*. United Nations, 2025, https://unstats.un.org/sdgs/report/2025/.
- Verma, M. 'Vasudhaiva Kutumbakam and the Vision of Global Harmony.' *Philosophical Inquiry*, 2020.

ડૉ. પ્રવીણકુમાર પી. રાઠોડ, આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, અર્થશાસ્ત્ર,
ડૉ. બાબાસહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
E-mail: pravin.rathod@baou.edu.in